

УДК 811.161.2'36

О. І. Бичок

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРОБЛЕМА ПОРЯДКУ СЛІВ У МОВІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Аналізується специфіка розміщення головних та другорядних членів речення у мові сучасного українського законодавства. Визначаються особливості реалізації прямого та інверсійного порядку слів у структурі аналізованих текстів.

Анализируется специфика расположения главных и второстепенных членов предложения в языке современного украинского законодательства. Определяются особенности прямого и инверсивного порядка слов в структуре анализируемых текстов.

Specific location of the main and secondary parts of sentence in modern Ukrainian legislative language is analyzed. The article deals with the peculiarities of realization of direct and indirect word order in the given texts.

Як відомо, однією з найважливіших вимог до мови сучасного українського законодавства є однозначність тлумачення правових норм, що містяться в тексті Основного закону України та діючих кодексах нашої держави. Значну роль в організації тексту, точному, логічному вираженні думок відіграє порядок слів.

Проблема порядку слів була і залишається актуальною не лише для мови законодавчих документів, тому специфіка розміщення слів у реченні завжди ставала предметом дослідження вчених-мовознавців, зокрема таких авторів, як К. Ф. Шульжук, О. Т. Волох, І. І. Ковтунова, О. О. Крилова, С. О. Хавроніна, О. Л. Пумпянський, О. С. Мельничук, В. М. Абашина, В. Г. Адмоні та ін.

У мовознавчій науці сформувалися два основних підходи до трактування поняття «порядок слів». Представники першого з них (К. Ф. Шульжук [15], О. Т. Волох [2], Д. І. Ганич та І. С. Олійник [4] та ін.), досліджуючи порядок слів винятково на рівні синтаксичної структури речення, вказують на існування стійких закономірностей розміщення членів речення. Зокрема, описуючи порядок слів у простому реченні, К. Ф. Шульжук кваліфікує *порядок слів* як «властиве даній мові розташування слів у реченні, зумовлене змістом і граматичною будовою самого речення» [15, с. 176]. Подібне визначення фіксує й «Словник лінгвістичних термінів» Д. І. Ганича та І. С. Олійника [4, с. 206].

Енциклопедія «Українська мова» пропонує таке визначення поняття «порядок слів»: «послідовне розміщення слів у реченні з урахуванням лінійного правостороннього характеру тексту» [14, с. 470]. О. С. Мельничук вважає, що основна роль порядку слів у слов'янських мовах зводиться до вираження смислових зв'язків між лексичними формуваннями в межах речення [11, с. 209].

Російський мовознавець В. Г. Гак [3, с. 388] пропонує виділяти наступні структурні типи порядку слів за такими опозиціями:

1. *Прогресивний*, чи послідовний, – *регресивний*;
2. *Контактний* (компоненти групи розташовані поряд) – *дистантний* (компоненти групи роз'єднані іншими словами);

3. *Вільний – фіксований*;

4. *Об'єктивний, або нейтральний – суб'єктивний, або емоційний*;

5. *Прямий – зворотний*.

Проте традиційним у мовознавчій науці є протиставлення *прямого* та *зворотного (інверсійного)* порядку слів.

Отже, зміст та синтаксична будова речення, спосіб вираження того чи того члена речення зумовлюють певний порядок слів. Тож при *прямому* порядку слів простежуються типові для головних і другорядних членів позиції. *Зворотний*, або *інверсійний* (від лат. *inversion* – переставлення, перевертання), характеризується відхиленням від найбільш поширеного розміщення членів речення, відповідно протиставляється прямому порядку слів.

Традиційно вважається, що українській мові властивий вільний порядок слів, тобто слова переважно не мають постійно закріпленої за ними граматичної чи синтаксичної позиції, що дає змогу варіювати послідовність розміщення слів. Вільний порядок слів не заперечує існування сталого порядку розміщення окремих мовних елементів, зокрема, в українській мові прийменники, сполучники, частки завжди посідають певне фіксоване місце в реченні. Таким чином, порядок слів зумовлюється змістом речення, його структурою, кількістю членів речення і способами їх вираження.

Друга концепція поняття «порядок слів» базується на теорії актуального членування (І. І. Ковтунова [7], Н. С. Валгіна [1], М. У. Каранська [6] та ін.). Пряма залежність порядку слів від актуального членування речення виявляється у його очевидному зв'язку з контекстом. Н. М. Івакіна стверджує, що «порядок слів у кожному окремому реченні визначається структурою та семантикою попередніх речень» [5, с. 233].

Складність досліджуваного явища полягає в тому, що «порядок слів функціонує одночасно на двох рівнях структури речення – на рівні його синтаксичної структури та на рівні його актуального членування» (Під терміном «*актуальне членування*» розуміється поділ простого речення на тему та рему).

На рівні актуального членування слова розміщуються в реченні залежно від того, у якій компонент актуального членування вони входять – *тему* чи *рему*. *Тема* виступає предметом повідомлення, вихідною точкою висловлення; *рема* є комунікативно метою висловлення, найбільш інформативно навантажена. На рівні синтаксичної структури речення йдеться про правила розміщення синтаксичних компонентів речення, послідовного членування речення на синтаксичні групи (групу підмета та групу присудка), а в середині групи – на компоненти словосполучень, що входять до складу цих груп. Таким чином, за словами І. І. Ковтунової, «якщо група підмета збігається з темою, а група присудка – з ремою, можна говорити про відповідність актуального членування та синтаксичного» [7, с. 14]. Якщо актуальне членування відрізняється від синтаксичного, принцип словорозміщення дещо змінюється, проте обов'язковою умовою є *препозиція теми* по відношенню до *реми*. Слушну думку висловлює О. А. Лаптева, стверджуючи, що «порядок слів у реченні підпорядкований принципу ритмічної організації висловлення, який полягає у чергуванні рематично наголошених і ненаголошених ланок висловлення» [10, с. 43].

Й. Ружичка стверджує, що порядок слів у першу чергу обумовлений тим, що «речення у конкретному тексті є лінійним утворенням, а саме: воно реалізується в часі як послідовність сегментів» [13, с. 191]. Безумовно, порядок слів у кожній мові відіграє певну роль у структурі речення як абстрактної синтаксичної конструкції.

Більшість лінгвістів виділяє три основних функції порядку слів: семантичну, граматичну, стилістичну.

Під *семантичною* розуміється залежність різних смислових відтінків речення від порядку слів. *Граматична* функція визначається тим, що синтаксична характеристика слова в деяких випадках залежить від місця в реченні. *Стилістична* функція полягає в тому, що член речення, поставлений на незвичне для нього місце, набуває додаткового смислового й експресивного навантаження. І. А. Кравчук вказує на граматичну функцію порядку слів не в межах одного речення, а в межах цілого текстового масиву [9, с. 65].

Узагальнюючи наведені вище думки вчених-мовознавців, зазначимо, що у своєму дослідженні ми дотримуємося другої концепції щодо принципу розміщення компонентів у реченні.

Дослідники звертають увагу на те, що нерідко зміна порядку слів може викликати неоднозначність розуміння змісту. Тому кількість можливих варіантів порядку слів у реченні обмежена. В. І. Кононенко, акцентуючи увагу на важливому функціональному призначенні порядку слів у реченні, безпосередньо звертається до проблеми омонімії, неадекватного сприйняття висловлення, що може виникнути внаслідок зміни порядку слів [8, с. 51-59].

Наведені вище аргументи є яскравим підтвердженням тези про те, що порядок слів відіграє надзвичайно важливу роль у побудові цілісного, логічно досконалого текстового масиву і, безперечно, у забезпеченні однозначного його тлумачення. Таким чином, особливого значення набуває з'ясування особливостей порядку слів у мові українського законодавства, що є однією з синтаксичних характеристик аналізованого матеріалу. На сьогодні актуальність дослідження цієї проблеми не викликає жодних сумнівів.

Спробу дослідження особливостей реалізації синтаксичних засобів мови, зокрема порядку слів, знаходимо в працях таких авторів, як Г. Й. Волкотруб, А. С. Токарська, І. М. Кочан, З. О. Мацюк, Н. І. Станкевич. Проте ці дослідження не є безпосереднім аналізом порядку розміщення слів на матеріалі окремого текстового масиву, а більшою мірою містять вказівку на те, яким повинен бути порядок слів, яким він може бути за тих чи інших умов. Характеристика особливостей реалізації порядку слів на конкретному фактичному матеріалі подається в статтях Н. М. Івакіної [5] та В. Г. Рогожі [12]. Перше дослідження є аналізом російських правових документів, друге – присвячене українському законодавству і є чи не єдиним спеціальним дослідженням у галузі сучасної української законодавчої мови, тому становить особливий інтерес у даному контексті.

Перш ніж безпосередньо перейти до аналізу порядку слів у законодавчих текстах, слід зазначити, що в українській мові прямий порядок слів вважається мовною нормою, сприймається як стилістично нейтральний, позбавлений експресії. Традиційно вважається, що відхилення від прямого порядку слів у реченні характерне для розмовної мови та мови художньої літератури, де воно використовується з певною стилістичною настановою.

Аналіз мови законодавства, зокрема текстів Конституції України та кодексів нашої держави, щодо порядку розміщення слів свідчить, що більш типовим є прямий порядок слів. Проте головне, щоб порядок слів, як прямий, так і зворотний, сприяв логічності вираження думок у законодавчих текстах.

Специфіку мови законодавства зумовлюють різні варіанти порядку словорозміщення в межах речення. Проаналізуємо особливості реалізації порядку розміщення головних членів речення у структурі мови законодавчих актів.

Як уже зазначалося, порядок слів залежить від реалізації теми та реми, до складу яких можуть входити як головні, так і другорядні члени речення, їх розподіл між темою та ремою регулюється комунікативним завданням речення. При цьому слід пам'ятати, що порядок розміщення *підмета* та *присудка* в структурі досліджуваних текстів визначається тим, у який компонент вони входять: тему чи рему. Якщо підмет є темою, він перебуває в препозиції до присудка, якщо підмет є ремою, розміщується в постпозиції до нього. Ці позиції головних членів речення характеризують прямий порядок слів.

Для мови законодавчих документів, і особливо для Конституції України, характерним є широке вживання простих речень, що мають елементарну синтаксичну організацію, побудовані за зразком прямого порядку слів, де група підмета є темою, група присудка – ремою (рема виділяється нами жирним курсивом), напр.: «Професійні спілки / **утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів**» (Конст. України, ст. 36); «Суверенітет України / **поширюється на всю її територію**» (Конст. України, ст. 2); «Усі професійні спілки / **мають рівні права**» (Конст. України, ст. 36).

Присудок-рема може бути непоширеним, при цьому займати типову для прямого порядку слів позицію в кінці речення, постпозитивно до підмета, як у наступних ілюстраціях: «Одностороння зміна умов шлюбного договору / **не допускається**» (СК України, ст. 100); «Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах / **забороняється**» (Конст. України, ст. 43).

Порядок розміщення компонентів у безособовому реченні також, як правило, відповідає особливостям прямого порядку слів, рема, що знаходиться у постпозиції до теми, містить безособово-пасивну форму дієслова: «Про арешт або затримання людини / **має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого**» (Конст. України, ст. 29).

Досліджений мовний матеріал дозволяє стверджувати, що пряма залежність порядку слів від актуального членування речення виявляється в беззаперечному зв'язку з контекстом. Порядок слів кожного окремого речення, узятого в контексті, не є довільним, а підпорядковується йому, як у наступному уривку: «Експерт дає свій висновок / **у письмовій формі. Висновок експерта / приєднується до справи. Суд має право в судовому засіданні запропонувати експерту / дати усне пояснення до свого висновку. Якщо експертиза проводиться в судовому засіданні, / експерт може дати усний висновок**» (КАС України, ст. 82). Тут контекстуальне оточення визначає порядок слів, тому поза контекстом було б важко вказати на єдиний варіант темо-рематичного поділу. В останньому з речень рема логічно наголошується і виводиться в препозицію до теми, тобто виникає інверсія.

Досить часто в мові законодавства назва статті майже точно дублюється у темі речення, що йде одразу за назвою, тому врахування контекстуальних особливостей відіграє важливу роль при характеристиці порядку слів. Присудок може належати до теми речення, що частково збігається з назвою відповідної статті (і тому є темою), розміщуватися у препозиції до підмета, напр.: «Житловий будинок як об'єкт права власності (заголовок статті). Житловим будинком є / **будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного у ній проживання**» (ЦивК України, ст. 380). Досить часто порядок розміщення теми та реми не порушується, але при цьому нетиповою є позиція другорядних членів речення, напр.: «Повідомлення заявника про результати розгляду претензії (заголовок статті). Про результати розгляду претензії / **заявник повідомляється у**

письмовій формі» (ГПК України, ст. 8). Непрямий додаток *про результати* розміщено на абсолютному початку речення, а не в постпозиції до слова, що ним керує. Незважаючи на це, логіка викладу не порушується, а навпаки, розміщення другорядних компонентів у цьому випадку є найбільш ефективним для сприйняття.

Як відомо, для підсилення смислової значущості певних компонентів використовується відповідний порядок слів, що виникає, коли порушуються логічна послідовність у висловленні. При інверсії основний зміст речення зберігається, але зміна порядку слів дозволяє внести додаткові змістові відтінки, підсилити виразність слів. Існує думка, що найбільше навантаження у простому реченні набуває слово, що займає позицію на початку речення, якщо це місце не є для нього звичайним [4]. Н. М. Івакіна дотримується протилежної думки з цього приводу, стверджуючи, що найбільш суттєві в інформативному плані слова розміщуються в кінці речення [5, с. 233]. Насправді ж, головне, що при інверсійному порядку слів підсилюється смислове навантаження слова, яке займає нетипову для нього позицію в реченні.

Специфіку досліджуваних текстів становлять речення, у яких рема переміщена в препозицію. Продуктивною моделлю є речення, у яких група присудка традиційно закінчує речення, проте належить до теми, тому це інверсія. Додатковим засобом підсилення модального значення конкретизації ситуації є слова типу *тільки, виключно*, які, розміщуючись на початку речень, увиразнюють рему висловлення, надають останньому відтінок категоричності, напр.: «**Тільки у виняткових випадках за ухвалою суду / свідки не допитуються і викликаються знову**» (ЦПК України, ст. 191); «**Виключно Верховна Рада Автономної Республіки Крим та міські ради / мають право здійснювати внутрішні запозичення**» (БК України, ст. 16).

Непрямий порядок компонентів актуального членування може також створюватися синтаксичними конструкціями – *відокремленими зворотами* – як засобами виділення комунікативного центру. При цьому увиразнюється смислова модальність складників висловлення, напр.: «**Визнавши причини пропуску по-важними, / суд може поновити цей строк і розглянути спір по суті**» (КЗпП України, ст. 228); «**Встановивши факт фіктивного банкрутства, тобто фактичну платоспроможність боржника, / суд відмовляє боржникові у задоволенні заяви про визнання банкрутом...**» (ГК України, ст. 215); «**Крім посадових осіб, визначених у статті 135 цього Кодексу, / правом застосування заходів заохочення і стягнення користуються старші вихователі і вихователі**» (КВК України, ст. 146), «**Крім зазначених у частині другій цієї статті господарських санкцій, / до суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності застосовуються адміністративно-господарські санкції**» (ГПК України, ст. 217). Відокремлений зворот у цих реченнях є ремою, розміщеною в препозиції до теми, компонентний склад теми також не є традиційним, оскільки містить одночасно і підмет, і присудок. У перших двох реченнях у структурі теми підмет розміщується в препозиції до присудка, а в двох останніх – навпаки, присудок передує підметові. Характерно, що в межах одного речення може вживатися кілька відокремлених членів, зокрема, на початку розміщено відокремлений дієприслівниковий зворот, а в кінці – відповідно дієприкметниковий зворот, напр.: «**Здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законами України**» (ЦивК України, ст. 4).

У текстах українського законодавства спостерігається й інший випадок інверсії, при якому дієслово-присудок займає позицію на абсолютному початку ре-

чення, є ремою, перебуває в препозиції до теми, виділяється підсиленням логічним наголосом, а тема, навпаки, – майже без наголошування, напр.: *«Забороняється / відмова у розгляді справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини»* (ГПК України, ст. 4); *«Не допускається / збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди...»* (Конст. України, ст. 32). Такий інверсований порядок слів разом із незвичним інтонаційним оформленням застосовується, коли необхідно підкреслити особливу значущість дії, її семантики. Це надає висловленню експресивного забарвлення.

Специфічною рисою мови законодавства є те, що в текстах кодексів України та Конституції інверсований порядок слів може виникнути й тоді, коли рема й тема не міняються місцями, але при цьому порушується послідовність розміщення членів речення в складі теми або реми. Зокрема, у мові правових актів України продуктивно вживаються речення, у яких рема, виражена відокремленим зворотом, займає властиву їй позицію в кінці речення, як у наступних ілюстраціях: *«Сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду, / крім випадків, встановлених законом»* (ЦПК України, ст. 17); *«Судді обіймають посади безстроково, / крім суддів Конституційного Суду України та суддів, які призначаються на посаду судді вперше»* (Конст. України, ст. 126); *«Зобов'язання виникають з підстав, встановлених статтею 11 цього Кодексу»* (ЦивК України, ст. 509). Як бачимо, рема виражена відокремленим зворотом, а у темі підмет передуює присудкові.

У мові законодавства продуктивно вживаються також речення, у яких рема, розміщена у постпозиції до теми, містить одночасно підмет та препозитивний до нього присудок; вживання підмета у структурі реми посилює смислове навантаження всієї реченнєвої структури, напр.: *«До вимоги про визнання материнства / встановлюється позовна давність в один рік...»* (СК України, ст. 139), *«У зобов'язанні на стороні боржника або кредитора / можуть бути одна або одночасно кілька осіб»*; *«У договорі про управління майном / встановлюються права та обов'язки управителя»* (ЦивК України, ст. 54); *«З таким позовом до суду / має право звернутися прокурор»* (СК України, ст. 170). Такий порядок слів сприймається як традиційний, нейтральний, оскільки логічність викладу не порушується, а, отже, порядок слів не можна мислити лише з погляду місця підмета та присудка в реченні.

Для мови сучасного українського законодавства характерним є також *дис-тантний* порядок слів, при якому частина окремого компонента актуального членування (частини теми чи частини реми) відокремлені одна від одної іншим компонентом актуального членування (*тема-рема-тема* або *рема-тема-рема*). Досить продуктивні в мові законодавства структури, у яких після першої частини теми, представлені підметом, йде рема, що конкретизує, уточнює інформацію, подану в темі, а потім розміщується відповідно друга частина теми, напр.: *«Засуджені жінки, / крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, / можуть поміщати в будинки дитини своїх дітей віком до трьох років»* (КВК України, ст. 141); *«Господарський суд, виявивши при вирішенні господарського спору порушення законності або недоліки в діяльності підприємства, установи, організації, державного чи іншого органу, / виносить окрему ухвалу»* (ГПК України, ст. 90); *«Кабінет Міністрів України, розглянувши ці пропозиції, / подає до Верховної Ради України розроблений на їх основі проект закону»* (БК України, ст. 54). Наведені ілюстрації

свідчать, що рема, виражена відокремленим зворотом, містить принципово важливу для загального сприйняття речення інформацію. У тому разі, коли частини реми розміщені дистантно, більш сильний логічний наголос припадає на першу частину реми, менш сильний – на кінець речення, при цьому сильна позиція початку реми увиразнює модальність процесуальної ознаки та її суб'єкта, напр.: «**Рішення** / про дострокове припинення повноважень народного депутата України / **приймається більшістю від конституційного складу Верховної Ради України**» (Конст. України, ст. 81); «**Право** / вибирати підсудність між кількома судами, яким підсудна справа / **має позивач**» (ЦПК України, ст. 128). Ілюстративний матеріал підтверджує думку мовознавців про те, що «наголос рухається разом з ремою» [12, с. 422].

Таким чином, у результаті проведеного аналізу можемо стверджувати, що у текстах кодексів інверсія виникає: а) коли змінюється об'єктивна послідовність компонентів актуального членування; б) коли змінюється послідовність компонентів у межах словосполучення (не порушуючи порядку «тема – рема»).

Отже, **інверсія** – це не лише нетипове розміщення теми та реми. Вона може спостерігатися в середині цих компонентів. Така інверсія пов'язана зі структурою словосполучень, що входять до складу речення. Словосполучення має суворо закріплений порядок розміщення компонентів, але, функціонуючи в реченні, цей порядок може змінитися, пристосовуючись до особливостей речення, його акцентних властивостей. Безперечно, що інверсовані словоформи набувають логічного наголошування.

Позиція **обставин** у реченні залежить від їх значення, способу вираження та від того, до яких слів вони відносяться. Тож обставини можуть стояти як у препозиції, так і в постпозиції щодо пояснюваного слова. При прямому порядку слів обставини звичайно виступають безпосередньо перед присудком (тут і далі жирним курсивом виділяються другорядні члени речення, позиція яких аналізується), напр.: «**Якщо жінка і (або) чоловік не можуть через поважні причини особисто подати заяву про реєстрацію шлюбу до державного органу реєстрації актів цивільного стану, таку заяву...**» (СК України, ст. 28); «**Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання**» (Конст. України, ст. 29).

Постпозиційне розміщення стосовно дієслова характерне для обставин умови та способу дії, що функціонують у реченневих структурах мови законодавства, відповідаючи непрямому порядку слів, напр.: «**Батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину тільки за рішенням суду**» (СК України, ст. 188); «**Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству**» (Конст. України, ст. 13); «**Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком особисто**» (СК України, ст. 28).

У дослідженому текстовому масиві окремо виділяються речення, що містять кілька обставин. Логічно виділеною є, зокрема, обставина, розміщена на початку речення, тобто в препозиції до присудка, напр.: «**За взаємною згодою аліменти можуть бути сплачені наперед**» (СК України, ст. 77). Друга обставина (способу дії) **наперед** функціонує в абсолютному кінці речення і відповідає прямому порядку слів. Водночас слід наголосити, що розміщення поряд двох обставин могло б дещо ускладнити сприйняття змісту речення, тому саме такий порядок слів є найбільш ефективним.

Порядок розміщення **додатків** також має свої особливості. При прямому порядку слів додаток, як правило, знаходиться у постпозиції до слова, яке ним керує,

тобто безпосередньо після дієслова-присудка, напр.: *«Відсутність у замовника цього документа не позбавляє його права залучати **свідків** для підтвердження факту укладення договору або його умов»* (ЦивК України, ст. 866); *«На підставі рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою нотаріус за останнім місцем її проживання описує належне їй **майно** та встановлює над ним **опіку**»* (ЦивК України, ст. 44).

Можливе також інверсійне наголошування додатків, що полягає у переміщенні їх у нетипову позицію. Окремої уваги заслуговують пасивні конструкції, що мають деякі характерні риси словопорядку: увиразнюється логічно навантажений додаток, розміщений у препозиції до присудка, який ним керує, напр.: *«**Вагітній дружині** мають бути створені / **у сім'ї** умови для **збереження її здоров'я та народження здорової дитини**»* (СК України, ст. 49); *«**Кожному гарантується / недоторканність житла**»* (Конст. України, ст. 30). Об'єкт дії, тобто підмет, у цих реченнях належить до реми висловлення (виділено жирним курсивом), суб'єкт дії відсутній, внаслідок цього логічний наголос переміщується на додаток. Крім того, у першому з наведених речень вжито ще кілька додатків (у сім'ї, для збереження, здоров'я, народження, дитини), що функціонують постпозиційно до слів, що ними керують, тобто характеризуються прямим порядком розміщення.

Необхідно відзначити також особливості розміщення узгоджених та неузгоджених *означень*, що продуктивно вживаються у мові законодавства. Нейтральною позицією для *узгодженого* означення є передумання означуваному слову, напр.: *«**Сімейні права** недієздатної особи здійснює її **опікун**»* (СК України, ст. 14); *«Це право набувається і реалізується громадянами, **юридичними особами та державою** виключно відповідно до закону»* (Конст. України, ст. 14).

Неузгоджене означення, як правило, розміщується після означуваного слова. Неузгоджені однорідні означення досить часто виражаються іменниками у формі родового відмінка, напр.: *«**Забороняється відмова у розгляді справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності** законодавства, яке регулює спірні відносини»* (ГПК України, ст. 4); *«**Гарантії надаються лише на умовах платності, строковості, майнового забезпечення та зустрічних гарантій, отриманих від інших суб'єктів**»* (БК України, ст. 17). Інколи в групі підмета функціонує кілька неоднорідних означень, напр.: *«**Гроші, а також цінні папери на пред'явника не можуть бути витребувані від добросовісного набувача**»* (ЦивК України, ст. 389). Перше з них *цінні* – узгоджене, розміщене в препозиції до підмета *папери*, *неузгоджене на пред'явника* – у постпозиції до нього.

Неузгоджені означення досить часто виражаються інфінітивною формою дієслова, як у наступних ілюстраціях: *«**Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові...**»* (Конст. України, ст. 5); *«**Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується**»* (Конст. України, ст. 43); *«**Питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями...**»* (КК України, ст. 40).

У разі, коли у досліджуваних текстах вживається кілька неоднорідних означень, виражених відносними прикметниками, першим ставиться прикметник, що виражає більш вузьке поняття: *«**Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків...**»* (Конст.

України, ст. 46); «...публічна служба – діяльність на **державних політичних посадах, професійна діяльність...**» (КАС України, ст. 3); «**Іноземні юридичні особи, іноземні держави та міжнародні організації можуть бути суб'єктами права власності на землю (земельну ділянку) у випадках, встановлених законом**» (ЦивК України, ст. 364).

Слід звернути увагу на особливості функціонування поширеного означення, вираженого дієприкметниковим зворотом, що розміщується в постпозиції до означуваного слова, напр.: «**Розірвання шлюбу, здійснене за рішенням суду, має бути зареєстроване в державному органі реєстрації актів цивільного стану...**» (СК України, ст. 115). Означуване слово може мати при собі кілька поширених означень, виражених дієприкметниковими зворотами, як у наступному реченні: «**Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища... – караються...**» (КК України, ст. 177).

Проте дієприкметниковий зворот може стояти також і в препозиції, тобто перед означуваним словом, напр.: «**...бюджетне зобов'язання – будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару...**» (БК України, ст. 2). Досить нетиповим є розміщення дієприкметникового звороту на абсолютному початку речення, напр.: «**Схвалені Верховною Радою України Висновки та пропозиції Комітету Верховної Ради України з питань бюджету набувають статусу Бюджетних висновків Верховної Ради України**» (БК України, ст. 41).

Встановлено також особливості порядку розташування другорядних членів речення, порядок розміщення яких регулюється правилами порядку слів у словосполученні, а при необхідності їх логічного наголошення другорядні члени речення переміщуються в нетипову для них позицію.

Отже, здійснений аналіз порядку розміщення компонентів у мові законодавства України, зокрема, Конституції та кодексах, дозволяє стверджувати, що аналізовані тексти мають свою специфіку порядку слів. Прямий порядок слів як стилістично нейтральний варіант мови переважає в досліджуваних текстових масивах, передає загальний зміст речення без спеціального наголошення окремих його компонентів. Водночас інверсійний порядок слів, що також є досить продуктивним у мові законодавства, як правило, сприяє логічному наголошенню на тому чи іншому компоненті речення структури, зберігаючи при цьому однозначність сприйняття норм, викладених у законодавчих текстах.

Список скорочень

БК України	–	Бюджетний кодекс України
ГК України	–	Господарський кодекс України
ГПК України	–	Господарський процесуальний кодекс України
КАС України	–	Кодекс адміністративного судочинства України
КВК України	–	Кримінально-виконавчий кодекс України
КК України	–	Кримінальний кодекс України
Конст. України	–	Конституція України
МК України	–	Митний кодекс України
СК України	–	Сімейний кодекс України
ст.	–	стаття кодексу чи Конституції України
ЦивК України	–	Цивільний кодекс України
ЦПК України	–	Цивільно-процесуальний кодекс України

Бібліографічні посилання

1. **Валгина Н. С.** Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – М. : Высш. шк., 1991. – 432 с.
2. **Волох О. Т.** Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис / О. Т. Волох, М. Т. Чемерисов, Є. І. Чернов. – К. : Вища шк., 1989. – 334 с.
3. **Лингвистический энциклопедический словарь.** – М. : Сов. энцикл., 1990. – С. 388.
4. **Ганич Д. І.** Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – С. 206–208.
5. **Ивакина Н. Н.** Профессиональная речь юриста : уч. пособ. / Н. Н. Ивакина. – М. : Изд-во БЕК, 1997. – 348 с.
6. **Каранська М. У.** Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посіб. / М. У. Каранська – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
7. **Ковтунова И. И.** Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения : учеб. пособие для ст-тов пед. ин-тов по спец. «Русский язык и литература» / И. И. Ковтунова. – М. : Просвещение, 1976. – 238 с.
8. **Кононенко В. И.** Порядок слов и омонимия / В. И. Кононенко // Методика преподавания русского языка и литературы : респуб. научно-метод. сб-к. – Вып. 9. – К. : Рад. шк., 1974. – С. 51–59.
9. **Кравчук И. А.** О грамматической функции порядка слов в тексте / И. А. Кравчук // Русский язык в национальной школе. – 1981 – № 6. – С. 64–65.
10. **Лаптева О. А.** Неразрешенные вопросы теории актуального членения / О. А. Лаптева // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2. – С. 42–47.
11. **Мельничук А. С.** Специфика порядка слов как компонента структуры славянского предложения / А. С. Мельничук // Грамматическое описание славянских языков. – М. : Наука, 1974. – С. 208–211.
12. **Рогожа В. Г.** Порядок слів у висловленнях з експресивно-вольовою модальністю в текстах кодексів України / В. Г. Рогожа // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2. – (18). – С. 418–422.
13. **Ружичка Й.** Порядок слов в структуре предложения / Й. Ружичка // Грамматическое описание славянских языков. – М. : Наука, 1974. – С. 191–199.
14. **Українська мова.** Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 591.
15. **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – С. 152–160.

Надійшла до редколегії 28.04.09